

ÉRTÉK, KÖRNYEZET, KÖRNYEZETI TUDATOSSÁG

DR. ALBERT JÓZSEF¹

Összefoglalás:

A környezetszociológiai megközelítésű korreferátum arról szól, hogy mennyire „jósolható meg” az emberek környezeti viselkedése a klímaváltozással kapcsolatban, ha ismerjük értékeiket, környezeti attitűdjeiket. Milyen összefüggések vannak az értékrendszer-típusok és a környezeti attitűdökből képzett felsőrendű attitűdök (megőrzés és felhasználás) között, s ezek a típusok hogyan függenek össze különböző demográfiai, szociológiai változókkal (nem, életkor, településjelleg, világnézeti orientáció.) A klímaváltozás szociológiai vizsgálatának megalapozásához célirányosan áttekintem a korábbi magyar értékkutatókat, a környezeti attitűd és környezettudatosság fogalmakat, a releváns kutatásokat. Végül azt elemzem, hogy miként használhatóak a feltárt törvényszerűségek egy tervezett klímakutatásban.

Kulcsszavak:

környezetszociológia, szükséglet, érték, környezeti attitűd, környezettudatosság.

Summary:

The presentation is based on the approach of environmental sociology and tries to present how much we can predict the environmental behaviour of people regarding climate change in case we are aware of their values and environmental attitudes. How are the different types of value systems and other superior attitudes based on environmental attitudes (preservation and utilisation) interrelated and how these types are linked with various demographic, and sociological variables (gender, age, type of settlement, ideological orientation).

To provide grounds for the sociological analysis of climate change I review previous Hungarian value studies, the concepts of environmental attitude and environmental consciousness and relevant research projects. Finally I analyse how the disclosed principals can be utilised in a proposed climate research project.

Keywords:

environmental sociology, needs, values, environmental attitudes, environmental consciousness

A megközelítés módja

Szociológusként fölmerül a kérdés, hogy hogyan közelítsük a témát? Kínálkozik a környezetszociológia szemléletmódja, amely Magyarországon kevésbé ismert és alkalmazott, nem igazán került be a szociológiai köztudatba. Úgy tűnik, ez a kutatási téma kifejezetten adekvát lehet (ne) eme új tudományág szempontjainak és kutatási módszereinek kipróbálására, alkalmazására.

A környezetszociológia a szociológia egyik legfiatalabb aldiszciplinájaként, új ágaként az 1970-es években alakult ki az USA-ban. William R. Catton és Riley Dunlap Jr vetették fel először az American Sociologist egyik számában, hogy szakítani kellene azzal a szociológiai gyakorlattal, amely elemzéseiben nem veszi figyelembe a nem társadalmi változókat. Érvelésük szerint a korábbi, antropocentrikus megközelítési mód elhanyagolja a fizikai környezetet, a környezeti elemeket. Ennek a környezetszociológiai (később környezetrealistának elnevezett) új irányzatnak egyik legfontosabb törekvése, hogy a társadalom szociológiai elemzésébe környezeti, biofizikai szempontokat (változókat) is bevonjon, érvényesítsen.

Catton és Dunlap a környezetszociológiát a környezet és a társadalom közötti interakció tudományaként definiálták.² Ez értelmezésükben a biofizikai környezet, a társadalmi szervezet és a társadalmi viselkedés közötti kölcsönhatások vizsgálatát jelenti. A

¹ Tanszékvezető, Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola, albert@vhf.hu, albert.jozsef@chello.hu, 70/363-2011.

² Catton and Dunlap, 1978; Dunlap, Riley E.: The evolution of environmental sociology: a brief history and assesment of the American experience. In: The International Handbook of Environmental Sociology (Ed.: Redclift, Michael and Woodgate, Graham), Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 1997. 21.

biofizikai környezet magában foglalja az élet minden összetevőjét a mikroorganizmusoktól a bioszféráig. A váltást a környezetnek a szociológiájáról (sociology of environment) a környezetszociológiára (environmental sociology) fontos szemléleti változásnak tekintették. Míg az előbbi az ember dominanciáját, kivételezett helyzetét, a „környezet kizsákmányolásának téziseit” képviselte, s azt sugallta, hogy képes elhárítani a kapcsolatos társadalmi problémákat, addig az új környezeti paradigma kinyilvánította, hogy a fejlődésnek biológiai és fizikai határai vannak.

Kezdetben a környezetszociológia képviselői a szociológia teljes megújulását szerették volna elérni, el akartak távolodni a Durkheimi paradigmától (társadalmi tényeket csak társadalmi tényekkel lehet magyarázni), és a fizikai és biológiai tényeket is független változóként törekedtek alkalmazni.

A kialakuló konstruktivista irányzatok ezzel szemben elfogadják ugyan, hogy a környezeti problémáknak van, lehet reális eredője (biofizikai ok), de úgy vélik, hogy a problémák csak az emberi, társadalmi folyamatok révén válnak ismertté (tudományos kutatások, médianyilvánosság, környezetvédelmi aktivisták akciói, stb.). A környezetszociológia legfontosabb feladata megérteni, hogy miért érzékel bizonyos környezeti eseményeket problémának a társadalom.³

A természetet, a környezetet sokféle módon lehet elgondolni, értelmezni. A természet jelentése szimbolikusan alakul ki a kultúrában. Mivel a fizikai körülmények önmagukban nem hozzák létre egy környezeti probléma tudatosságát, a szociológiának azokra a társadalmi folyamatokra kell koncentrálnia, amelyek egy helyzetet vagy jelenséget környezeti problémává tesznek. Ez azt jelenti, hogy a környezeti problémákat egyének vagy csoportok hozzák létre, akik meghatároznak egy aggasztó vagy veszélyes helyzetet és tenni akarnak ellene.

Hannigan és Yearly szerint a környezetprobléma megalapozható tisztán szociológiai paradigmában is, tudatosan követve egy agnosztikus helyzetet az ökológiai veszélyeztetettség kapcsolatban, amelyet a természettudósok, politikusok és a média hoz létre és osztályoz (Yearly, 1991:186, Hannigan 1995:31.)

Rolf Lidskog egyik tanulmányában a „rétegzett lételmélet” fogalom segítségével megpróbál közvetíteni, „átjárást biztosítani” a realista és a konstruktivista szemléletmód között. Táblázatban is összefoglalja az irányzatok legfontosabb jellemzőit.⁴

1. táblázat

A környezetrealizmus és a környezetkonstruktivizmus jellemzői

	Környezetrealizmus	Környezetkonstruktivizmus
Környezeti téma	Biofizikai probléma	Társadalmi probléma
Probléma	A hagyományos szociológia ökológiailag vak	A környezetrealizmus szociológiailag vak
Megoldás	A szociológiai elemzésbe vonjuk bele a biofizikai változókat	Szűkítsük le a szociológiai megközelítést a definíciós folyamatokra
Eredmény	A társadalom újra természetessé válása	A természet társadalmi megszerkesztése/konstrukciója

³ Hannigan, John, A.: Environmental Sociology. A Social Constructionist Perspective, London, Routledge, 1995.

⁴ Ridskog, Rolf: The Re-Naturalization of Society? Environmental Challenges for Sociology. Current Sociology, 49. 2001. 1., 130.

Kötelesség	Mentsük meg a Földet!	Tárjuk fel a hatalmi kapcsolatokat!
Bíráló észrevételek	Környezeti problémák csökkent látásmódja. A természet objektivizált látása	A környezeti problémák kognitív-központú megértése. Az élet idealista látása

Forrás: Chart of Environmental Realism and Environmental Constructivism, Current Sociology, Vol. 49 No. 1., 120.

Nézzük meg, hogy mely témák tartoznak a környezetszociológia tárgykörébe. Talán az egyik legrégebbi témakör a mezőgazdaság, a fenntartható mezőgazdaság ökológiai perspektívából való vizsgálata. Óriási kutatási terület az energia és a tüzelőanyagok használatának kérdésköre, összefüggésben az energiakrízissel, mikro- és makroszinten. Fontos, széles spektrumú téma a környezeti mozgalmak kialakulása, működése, szerepe. A környezeti érték, környezeti attitűdök, környezeti tudatosság vizsgálata. A veszélyek, a természeti katasztrófák (földrengés, hurrikánok) és más környezeti rizikók, technológiai, technikai balesetek. Szórakozás és rekreáció (parkok, erdők, ökoturizmus). A természeti erőforrások fogyása, emberi dimenziói (ivóvíz, ásványvagy). Társadalmi hatásbecslés (Social Impact Assessment). A népesedés és az urbanizáció környezeti problémái, környezetre gyakorolt hatásai. Ökológiai modernizáció, fenntartható fejlődés. Még tovább sorolhatnánk.

A klímaváltozás és annak hatása a környezetre és a társadalomra az egyik legfontosabb környezetszociológiai téma. A felmelegedést okozó üvegházhatást előidéző emissziók (széndioxid, nitrogéndioxid, metán, stb.) kibocsátását nagy pontossággal mérik a természettudósok, az eredmények egyértelműen bizonyítják, hogy ezeknek a gázoknak nagy és növekvő részét az ember tevékenysége juttatja a bioszférába. Különösen az ipari forradalom óta nőtt meg jelentősen a káros emissziók aránya, elsősorban a fosszilis energia növekvő felhasználásának eredményeként. A kérdéssel ugyan folynak még viták (például, hogy mekkora a természetes és az emberi hányad), de az ma már teljesen egyértelmű, hogy az antropogén hozzájárulás a kibocsátáshoz fokozza a veszélyt és csökkentése rendkívül fontos lenne.⁵ Az ipari nagyhatalmak, elsősorban az USA és Kína abban érdekeltek, hogy fokozzák a termelést (profitmaximalizálás), ami rövidtávon ellenérdekelte teszi őket a káros anyag kibocsátás csökkentésében, és megtorpanni látszik a kiotói egyezmény utáni üvegházhatásnövelő gázok kibocsátásának mérséklésére tett világméretű program sikere.

Ugyanakkor a világ sok térségében és országában klímaváltozás-csökkentő programok és stratégiák készültek, és a nemzeti programok mellett helyi, település szintűek is, közülük talán a legfontosabbak a klímabarát települések tevékenysége. (Erről az MTA Szociológiai Intézet Klímaváltozás Kutató csoport által koordinált magyarországi tapasztalatokról olvashatunk a Klímabarát települések c. kötetben.)⁶ Hasonlóan érdekes és újszerű kezdeményezés az ELTE Társadalomtudományi Karának térségi ökológiai műhelyei, amelynek vezetője Lányi András.

Körvonalazódni látszik az is, hogy mely területeken mit kellene, lehetne tenni az üvegházhatást előidéző gázemisszió csökkentése érdekében. Nem kerülhető meg a kérdés, hogy mely szinteken lenne szükség a mielőbbi beavatkozásra. Mivel a probléma nemcsak globális, hanem az egyik, úgy tűnik a legsúlyosabb is, rendkívül fontosak a globális mellett a nagy regionális szintek, – e vonatkozásban a legprogresszívebb régió az Európai Unió –

⁵ Láng – Csete – Jolánkai (szerk.): A globális klímaváltozás: hazai hatások és válaszok. A VAHAVA jelentés, Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, 2007.

⁶ A kötetet Antal Z. László szerkesztette, ő írta a bevezető i tanulmányt is (Pallas Kiadó Kft., 2008.).

valamint a nemzeti szintek, a kistérségi és a települési szint. Nem elhanyagolható az intézményi szint sem (iskolák, munkahelyek), és különösen fontos a fiatalok szocializációjában kulcsfontosságú intézmény, a tágan értelmezett család.

A probléma bonyolultságát mutatja, hogy éppen a nagy szennyezők, a gazdasági rendszerek működési logikája (növekedés orientáltság, profitéhség, a környezeti javak túlzott igénybevétele) akadályozzák a hatékony fellépést és eredményességet, s tömegesen szinte csak lokális szinten érzékelhető magatartásbeli változás, ami elégtelennek tűnik a klímaváltozás eredményes befolyásolásához, lassításához, a negatív hatások hatékony kivédéséhez. És mégis, a szkepticizmussal szembe kell szállni, mint a magyar költők közül sokan a kilátástalanság tablóját festve ugyan, mégis reménykednek valami változásban, valami jóban.

Ebben a vázlatos tanulmányban azt próbálom keresni, hogy éppen a helyi, lokális szinten hogyan lehetne megismerni az adott térségben, kistérségben a lakosság és egyes kiemelt csoportjaiban az emberek értékeit, értékrendszerét, környezettel kapcsolatos beállítódásait, környezettudatosságukat. Hogyan lehetne megragadni viszonylag egyszerű módon a környezeti viselkedést befolyásoló, anticipáló jellemzőket, törvényszerűségeket? Mire tud építeni az ökológiai társadalmi tanulási folyamatokat segítő, vezető pedagógus, és milyen kommunikációs stratégiákat kellene kialakítani a javítás érdekében?

Érték és szükséglet, értékrendszer

Nincs mód arra, hogy a különféle értékfogalmak dzsungelét áttekintsük, fogadjuk el Rohan véleményét, miszerint az értékfogalmakban a közös nevező, hogy az érték valamilyen elérendő, kívánt állapotra vonatkozó motiváció kognitív reprezentációja, olyan motiváció, amely tudatosult a cselekvőben bizonyos célok eléréséért.⁷

Amennyiben megpróbáljuk az emberi viselkedést visszavezetni a szükségletre, láthatjuk Maslow szükségletelméletéből is, hogy a szükségletek szinte mindig hiányként jelentkeznek és hierarchikusan szerveződnek. A szükségletek kielégítése után újabb hiányok, szükségletek keletkeznek. A hiánymotivált állapottal szemben létezik egy másik típus is, amikor valaki már nincs kiszolgáltatva a szükségleteknek vagy személyeknek.

Inglehart szükségletre vonatkozó hipotézise szerint az ember azt tartja értékesnek, amiből kevés áll rendelkezésére. Ez akkor következhet be, amikor már a létfenntartás nem kérdéses és teret kaphat az egyéni önkifejezés, ami így értékessé válhat. Inglehart megkülönbözteti, elválasztja a materiális értékeket a posztmaterialista értékrendtől. Többnyire ezek közé tartoznak a környezeti értékek is, például a tiszta levegő, a szép természeti környezet, az egészséges ivóvíz és az egészséges táplálkozás, stb..

Rokeach szerint „az értékek olyan tartós vélekedések, amelyek egyénileg és társadalmilag kívánatosnak tartott konkrét viselkedésmódokra, illetve végállapotokra vonatkoznak.”⁸ Az értékek kategóriái között megkülönböztet viselkedésmódokat meghatározó eszköz és a világ végső állapotával foglalkozó terminális vagy célértékeket. Az értékek a viselkedést irányítják, kényszerítő erővel csupán a morális értékek hatnak, mások irányelvszerűen befolyásolják az emberek cselekvéseit.

Némileg hasonlóan gondolkodik Shalom H. Schwartz is, aki szintén a szükségletekből vezeti le az értékeket, azokat elérendő célként, cselekvést irányító elvekként tételezve. Biológiai, társas és jóléti szükségleteket különböztet meg, s 21 értékváltozó (tulajdonságok) fontossága alapján tíz alapvető értéket számít (Konformitás, Tradíció, Biztonság, Önállóság,

⁷ Keller Tamás: Értékrend és társadalmi pozíció, in: Füstös L. – Guba L. – Szalma I. (szerk.): Társadalmi regiszter 2008/1., 154.

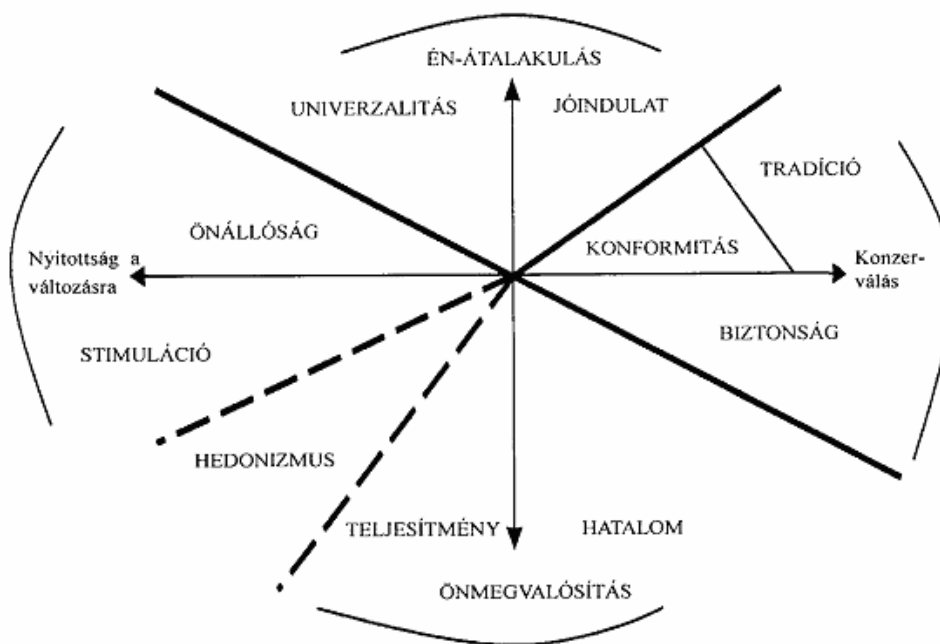
⁸ Uo. 156.

belülről irányítottág, Stimuláció (ösztönzés), Hedonizmus, Teljesítmény, Hatalom, Jóindulat, Univerzalitás). Az alapvető értékekből magasabb rendű értékek képezhetők, a Konformitás, Tradíció és Biztonságból a Konzerválás (zárt gondolkodás), az Önállóság, Stimuláció és Hedonizmusból a Nyitottság a változásra (nyitott gondolkodás), a Teljesítmény és Hatalomból az Önmegvalósítás (egoizmus), a Jóindulat és Univerzalitásból az Én-átalakulás (altruizmus).

Az alapértékek szerveződését két tengely mentén modellálja, az elsőben a nyitottságot és a zártságot, a másodikban az önmegvalósítást (egoizmus) és az én-átalakítást (altruizmus) állítja szembe. A körfomára vetítés lehetővé teszi az értékek elhelyezkedésének és egymástól való távolságának szemléltetését.⁹

1. ábra

Motivációs értéktípusok (10 alapérték) közötti viszonyok Schwartz elméleti modellje szerint

Forrás: Schwartz, 2003:142.

Magyarországon reprezentatív mintán elsősorban Rokeach által kifejlesztett kérdőívvel történtek értékutatások már az 1970-es évektől.¹⁰ A felvételt a későbbi években többször megismételték, s ezek alapján 2008-ig végigkövethető a változás mind a cél, mind az eszközértékek vonatkozásában.¹¹ Füstös László és Szalma Ivett összefoglaló, áttekintő tanulmánya szerint kezdetben (a hetvenes évek) a hivatalos szocialista értékrendszer erős dominanciája a meghatározó, ezeknek az ideológiai értékeknek a legfontosabb elemei a Rokeach-tesztben a béke, a haza és a biztonság. A rendszerváltáskor csökkent mind a hivatalos, mind a klasszikus értékek fontossága és nőtt az anyagi értékeké. „Nem sokkal a rendszerváltást követően, 1993-ban egy korrekció következett be: a rendszerváltáskor elkezdődött trendek megtorpantak és új értékek preferencia sorrendje emelkedett. Úgy tűnik,

⁹ Uo. 161–162.

¹⁰ Hankiss, 1977,

¹¹ Értékváltozások Magyarországon 1978–2008, in: A változó értékrendszer 2009/1 (szerk.) Füstös László, Szalma Ivett, MTA Szociológiai Kutatóintézete Társadalomtudományi Elemzések Műhelye. Korábban a Szociológiai Szemlében (1994/1.) Füstös László és Szokolczai Árpád közösen publikált tanulmány a témáról: Értékek változása Magyarországon 1978–93. Kontinuitás és diszkontinuitás a kelet-közép európai átmenetben címmel.

hogyan az emberek a belső értékek felé kezdtek fordulni, ezek váltak a központi értékekké (igaz szerelem, boldogság) az egyének életében. Állandó értéknek bizonyult a család, amely minden időpontban a legpreferáltabb értékek egyike a magyar társadalomban.¹²

A tanulmány szerzői a cél és eszközértékeket vizsgálva megállapították, hogy az eszköz és célértékek változásának üteme 1978 és 2008 között eltér egymástól, az eszközértékekhez képest a célértékek közel kétszer olyan gyors ütemben változtak. A célértékek változását tekintve 1978 és 2008 között megállapítható, hogy az ideologikus, szociáldemokrata értékek elfogadottsága csökkent, viszont nőtt a kontemplatív személyiség, a hedonizmus, az etikus-sztoikus és a keresztény.

A képzett értékválság-mutató alapján úgy vélik, hogy a magyar társadalom napjainkban értékválságban van.

Az USA-val történő összehasonlításban szembeötlő, hogy Magyarországon a vallási értékek kevésbé voltak jelentősek 1989-ben, ugyanakkor a racionális-intellektuális értékek sokkal fontosabbak voltak (logikus gondolkodású, értelmes, alkotó szellemű). 1968-ban az Egyesült Államokban az ÉRTELMES értéket a 18 érték között az utolsó helyre rangsorolták, Magyarországon 2008-ban a 4. helyre.¹³ Később a vallási értékek szerepe valamelyest nőtt.

Környezettudatosság, környezeti attitűdök

A környezettudatosságnak több interpretációja létezik attól függően, hogy használója mit szeretne hangsúlyozni (pro-environmental behavior, ecological behavior, environmentally responsible behavior, environmentally relevant behavior).

„Környezettudatosságon azokat a viselkedésformákat értjük, amelyek célja, hogy az egyének cselekedeteinek a természeti és épített környezetre gyakorolt negatív hatásait csökkentsék.” (Kollmuss – Agyeman, 2002:240.)

Stern a környezettudatos magatartásnak négy formáját különbözteti meg:

- 1.) aktivista viselkedés;
- 2.) nem aktivista környezeti viselkedés;
- 3.) magánszemélyként tanúsított környezeti viselkedés;
- 4.) egyéb környezettudatos tevékenység.

A környezeti aktivista viselkedés jelenti a legnagyobb bevonódást, ők valamilyen környezeti csoport tagjai, részt vesznek különféle környezeti érdekű tüntetéseken, akciókon. A nem aktivista közéleti tevékenység az elsónél kevésbé aktív bevonódást jelent, anyagi támogatás nyújt, aláír környezeti petíciókat, követeléseket. A harmadik csoportba tartozók magánemberként, mindennapi életükben viselkednek környezettudatos állampolgárként, például vásárlásaik során figyelembe veszik, ha az autó kisebb fogyasztású vagy környezetkímélő különböző berendezések használatában (hulladék, újrahasznosítás, stb.).

Az egyéb kategóriába azok tartoznak, akik valamilyen szervezet tagjaként, hivatali munkájukban környezettudatosan járnak el. Például egy mérnök olyan épületet tervez, amely kevesebb energiát igényel a használat során. Akik a szervezetet érintő döntésekben környezettudatosak. (Stern, 2000)

A szakirodalomban gyakran a környezettel való törődést és a környezettudatosságot szinte szinonim fogalmakként használják, amikor is annak mértékét jelölik, hogy mennyire vannak tudatában az egyének a környezeti problémáknak, illetve „mennyire támogatják az

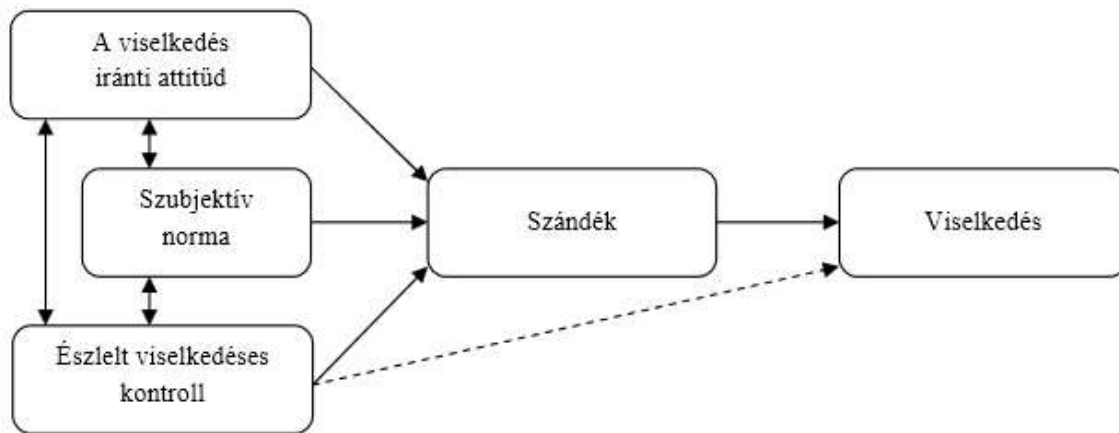
¹² Értékválasztás Magyarországon 1978-2008, szerk.: Füstös László – Szalma Ivett, 30.

¹³ Uo. 6.

ezek megoldására tett erőfeszítéseket és/vagy mennyire fejezik ki személyes hozzájárulási hajlandóságukat ezek megoldásához”. (Dunlap és Michelson, 2002:485.)

A környezettudatos viselkedésben nagy szerepe van az attitűdöknek. Az attitűdök viselkedésben betöltött szerepét vizsgálja az Indokolt Cselekvés Elmélet és a Tervezett Viselkedés Elmélet (Fishbein és Ajzen, 1985, 1991). Az Indokolt Cselekvés Elmélete szerint a viselkedés közvetlen oka a viselkedési szándékban keresendő, amelynek létrejötté a viselkedés legfontosabb előrejelzője. A szándékot két fő összetevője, a viselkedési attitűd és a szubjektív norma. A Tervezett Viselkedés Elméletben ez kiegészült egy újabb „bejósoló” tényezővel, az észlelt viselkedéses kontrollal, amely befolyásolhatja a viselkedéses szándékot, de közvetlenül is hatással lehet a viselkedésre. (Medvés, 2012)

2. ábra
A tervezett viselkedés elméletének összetevői

Forrás: Ajzen, 1991.

Az attitűd általános értelemben pszichológiai viszonyulás, amely egy bizonyos entitás valamilyen mértékű kedvelésével vagy nem kedvelésével kapcsolatos. Az attitűdtárgy bármi lehet, például a környezettudatos viselkedés is. „A környezeti attitűd egy személy környezethez köthető tevékenységekkel és témákkal kapcsolatos hiedelmeinek, érzelmeinek és viselkedéses szándékainak összességét takarja.” (Schutz – Shiver – Tabanico Khazian, 2004. 31.)

A környezeti attitűdök többnyire kétdimenziós, hierarchikus struktúrájúak. A két magasabb rendű faktor jelen esetben a megőrzés és a hasznosítás. Míg a megőrzés dimenzió az ökológiai viselkedést jelzi és a környezeti értékek megőrzésére utal, addig a hasznosítás dimenziója a gazdasági attitűdöket jelzi előre, és a környezeti erőforrások kihasználását. Ennek az elméletnek az alkalmazásával folytatott kérdőíves kutatást Milfont és Gouveia. A környezeti attitűdöket vizsgálták az értékekkel összefüggésben. Azt kapták, hogy az időkeretek közül a környezeti attitűdök megőrzés dimenziója a jövő orientációval pozitívan, a hasznosítás negatívan korrelált. Az értékek közül az altruista és a bioszférikus értékek a megőrzés dimenziójával pozitívan korreláltak, a környezet hasznosításának dimenziója pedig az én-felnagyítással. Bizonyítást nyert, hogy az időperspektívák különbözőségei eltérő környezeti attitűdöket határozhatnak meg.¹⁴

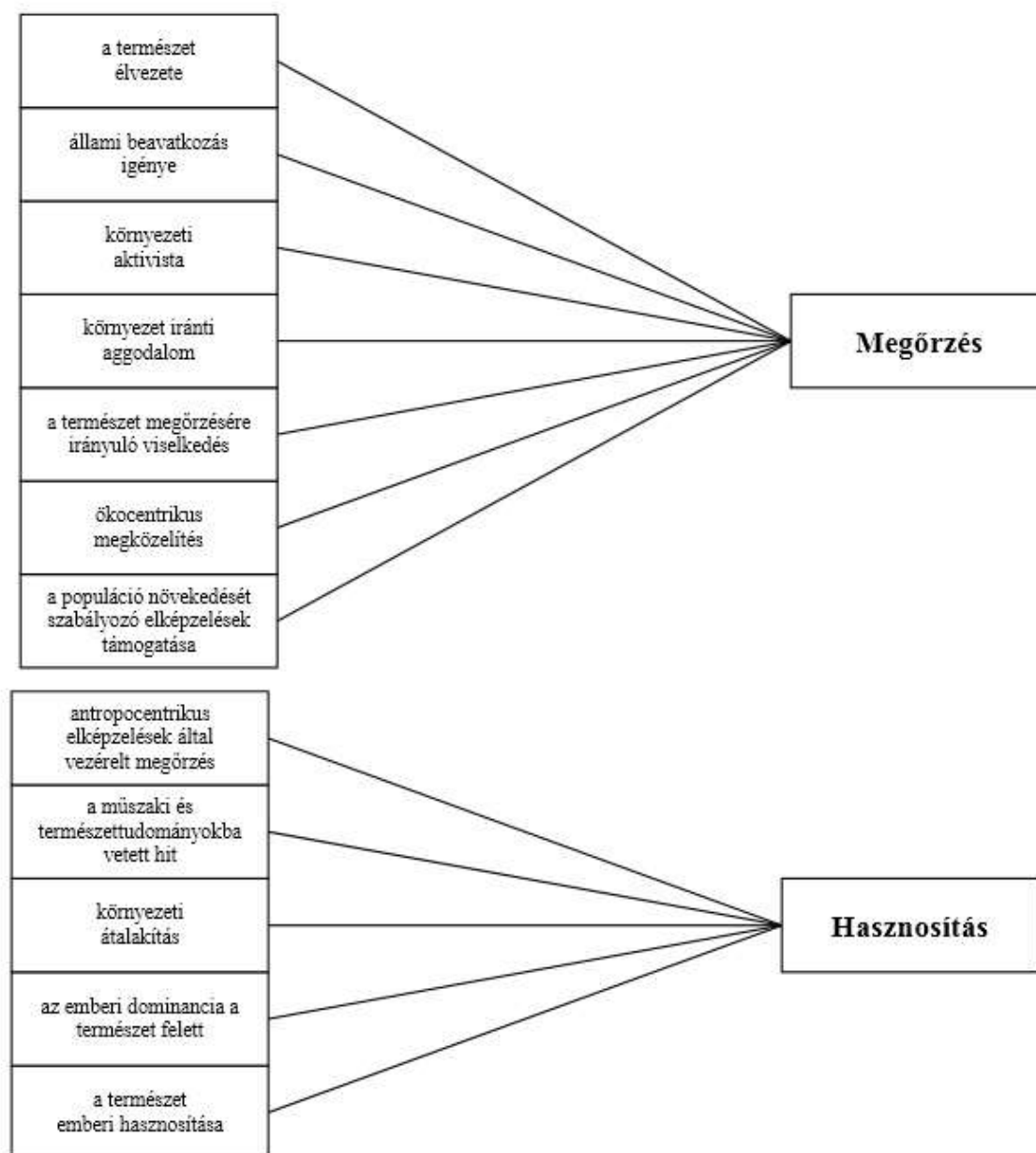
Milfont és Duckitt kutatásuk során 12 első rendű attitűdfaktort, és az ezekből képzett két magasabb rendű faktort használtak. Ezek a következők:

¹⁴ Medvés Dóra: A környezettudatosság pszichológiai meghatározói. A társas értékorientáció, a környezeti attitűdök, az észlelt jelentőség és a szokások szerepe. PhD disszertáció, Debreceni Egyetem, BTK, 2012.

- 1.) *A természet élvezete* Azt a meggyőződést fejezi ki, hogy a városi környezetben eltöltött idővel szemben a szabadban eltöltött idő kellemes és élvezetes tevékenységi forma.
- 2.) *Állami beavatkozások igénye* Azoknak az elképzeléseknek a támogatása, amelyek szerint az ipari tevékenységet és a nyersanyagok felhasználását politikai szabályozás alá kell vonni, illetve támogatni kell az alternatív, környezetbarát erőforrások használatát.
- 3.) *Környezeti aktivista* A környezet védelme érdekében létrejött, szervezett csoportok támogatásának, vagy a csoport tagjaihoz való csatlakozásnak a szándéka.
- 4.) *Antropocentrikus elképzelések által vezérelt megőrzés* A környezet megőrzése és védelme érdekében hozott szabályozások támogatása az emberi jólét és az emberek passzióinak kielégítéséért.
- 5.) *A műszaki és természettudományokba vetett hit* Meggyőződés, mely szerint az emberi találmányosság képes az aktuális környezet problémák megoldására, a károk megelőzésére.
- 6.) *Környezet iránti aggodalom* A környezeti értékek múlandóságának, az emberi tevékenységek által okozott károknak és azok katasztrofális következményeinek felismerése.
- 7.) *Környezeti átalakítás* Meggyőződés, mely szerint az embereknek joguk és lehetőségük van olyan módon változtatni a környezeten, hogy az megfeleljen az emberek igényeinek.
- 8.) *A természet megőrzésére irányuló viselkedés* Az embereknek mindennapi tevékenységeik során figyelniük kell a természet értékeinek és erőforrásainak megőrzésére.
- 9.) *Az emberi dominancia a természet felett* Az a meggyőződés, mely szerint a természeti értékek létezésének elsősorban az emberek kiszolgálása a célja.
- 10.) *A természet emberi hasznosítása* Arra vonatkozó meggyőződések, hogy a gazdasági fejlődés és növekedés elsőbbséget élvez a környezetvédelemmel szemben.
- 11.) *Ökocentrikus megközelítés* A környezeti károkat érzelmi veszteségként megélt elképzelés.
- 12.) *A populáció növekedését szabályozó elképzelések támogatása* A túlnépesedés veszélyeire vonatkozó és a populáció növekedését szabályozó elképzelések támogatása. (Medvés, 2012)

3. sz. ábra

A környezet iránti attitűdök elsőrendű és két magasabb rendű faktorainak strukturális felépítése (Milfont és Duckitt, 2006)

Értékek és normák a környezettudatosságban

Az értékek szerepéről és fontosságáról, a szükségletekkel való kapcsolatáról korábban már történt említés, itt csupán Schwartz és Stern néhány gondolatára hivatkoznék, amelyek témánk szempontjából fontosak. Schwartz normaaktivációs modellje szerint a viselkedéses következmények ismerete erős felelősségtulajdonítást gerjeszt, amely aktiválja a személyes normákat, ami a viselkedés végrehajtását eredményezi.

Stern továbbfejlesztette a modellt. Érték-hiedelem-norma elméletében hangsúlyozza, hogy akkor jön létre környezettudatos magatartás, ha az egyén személyes normaként morális kötelességet érez iránta. Vonatkozó hiedelmeinket befolyásolja, hogy mit gondolunk

cselekedeteink környezetre gyakorolt hatásairól. A felelősségtulajdonítás abból fakad, hogy az egyén úgy érzi tehet valamit a fenyegetettség csökkentéséért. Ha egy bizonyos helyzetben a cselekvés elmaradása negatívan hat személyes értékeire és így személyesen felelősnek érzi magát a cselekvés megvalósításában. (Medvés, 2012)

Az embereket eltérő szinten foglalkoztathatják cselekedeteik következményei, megkülönböztethetjük a másokat (társas-altruista), az egyént (egoista) és a bioszférát érintő következmények ismeretét. (Stern, 2008.)

Az empirikus mérés

Az előbbiekből következik, hogy a tervezett kutatásnak lenne egy empirikus része is, amely elsősorban az értékekre fókuszálna, továbbá hasonló súllyal a környezeti attitűdökre. Természetesen feltételezni lehetne, hogy az értékrendszer típusai valamilyen jellemző összefüggésben vannak az egyes környezeti attitűdökkel (pozitív vagy negatív korrelációk), valamint az attitűdelemekből képzett (agregált) magasabb rendű faktorokkal (megőrzés, hasznosítás). Fontos lenne tudni, hogy ezek milyen arányban oszlanak el az adott térségben és foglalkozáscsoportokban. Az eltérő típusokba tartozás milyen demográfiai, szociológiai paraméterekkel, változókkal (foglalkozás, iskolai végzettség, település jelleg, nem, életkor) függ össze és milyen módon? Mivel feltételezhetően az értékalakulatok (klaszterek) és az attitűdtípusok jellegükből adódóan „bejósolhatóvá” tesznek bizonyos viselkedésformákat, ezekből következtethetünk indirekt módon a klímaváltozással kapcsolatos várható vagy jelenlegi viselkedésre is.

A környezettudatos viselkedés mérésére az elmúlt évtizedekben több módszert, kérdőívet fejlesztettek ki. A. Kaiser (1998) kérdőívében hat nagyobb tevékenységcsoportot különít el, ezek a következők.

- közlekedés;
- energia-megtakarítás;
- a hulladék mennyiségének csökkentése;
- szelektív hulladékgyűjtés;
- helyettesítő, társas környezetvédő viselkedések.

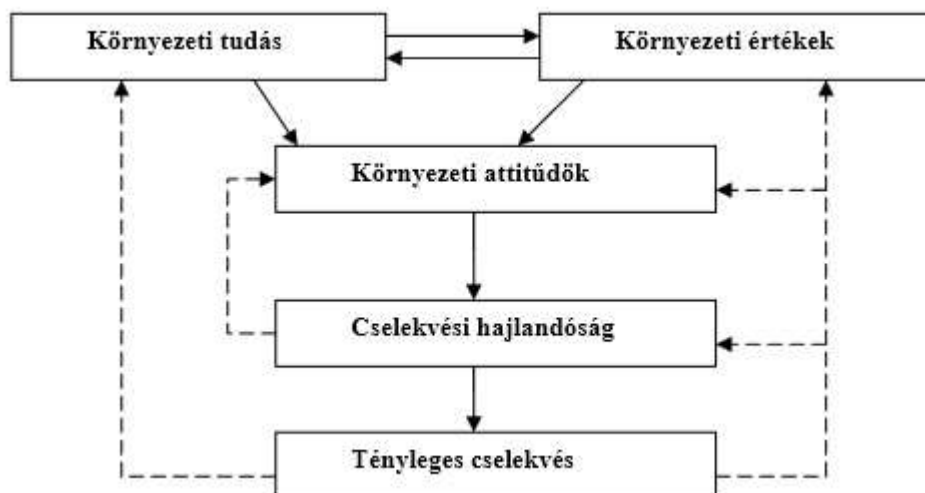
A egyes témakörökhöz több (4-12) tevékenység tartozik (konkrét megvalósulási formák). Az összesen 50 itemből álló mérőeszköz alapján megtudható, hogy milyen formái, konfigurációi vannak a környezettudatos cselekvésnek, amelyekkel lassíthatjuk a káros környezeti hatásokat, például a klímaváltozást.

Mások, például A. Maloney és Ward (1973) a különböző tevékenységformák mellett környezettudatossággal kapcsolatos ismereteket is kérdez, továbbá méri a környezethez való viszonyulást is (elköteleződés mértéke, érzelmi befolyás). Medvés, 2012:27.

Nemcsicsné Zsóka Ágnes tanulmányában a környezeti tudatosság dimenzióit és azok kapcsolatát a következőképpen írja le.¹⁵

¹⁵ Nemcsicsné Zsóka Ágnes: Adalékok a környezeti tudatosság szervezeti értelmezéséhez, in: Környezeti nézőpontok, Konferenciakiadvány a Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék fennállásának 15 éves évfordulója alkalmából, CD, 149. <http://korny10-bke.hu/15eves/tanulmanyok/zsoka.pdf>, letöltve: 2013.02.12.

4. sz. ábra
A környezeti tudatosság dimenzióinak összefüggései

Forrás: Nemcsicsné Zsóka Ágnes, 149.

Látható, hogy a modell szinte teljességre törekszik, s jelzi a működés dinamikáját is. A klímatudatosság-vizsgálatok hasonló elven épülnek fel, azonban a témák szűkebbek, célra irányultabbak, tehát az ismeretek, attitűdök, cselekvések a klímaváltozásra fókuszálnak. Az ismeretszintet firtató kérdések a klímaváltozás mibenlétére, okaira és következményeire vonatkoznak, az attitűdök a cselekvési hajlandóságra, az elköteleződés mértékére, és a tényleges cselekvések pedig azokra az életmódelemlere, amelyek összefüggnek a klímaváltozással, egyfelől a csökkentés és az alkalmazkodás különféle lehetőségeire, amelyeket jó lenne, ha csinálnának. Szinte minden kutatásban megpróbálják „bemérni” a felelősségi szinteket, kitől várják leginkább a probléma megoldását, s milyen lehetőséget látnak a megkérdezettek maguk is a káros anyag kibocsátás csökkentésében és az alkalmazkodás területén.

Irodalomjegyzék

- Albert József – Farkas János: Környezetszociológia, VEK Veszprém, 1997.
- Albert József: Környezetszociológia, In: Szociális munka a fenntartható fejlődésért, Szerk.: Jász Krisztina, PTE IGYFK Szekszárd, 2011.
- Antal Z. László szerk. Klímabarát települések, Elmélet és gyakorlat, Pallas Kiadó Kft., 2008.
- Dunlap, Riley E.: The evolution of environmental sociology: a brief history and assesment of the American experience. In: The International Handbook of Environmental Sociology (Ed.: Redclift, Michael and Woodgate, Graham), Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 1997. 21.
- Értékválasztás Magyarországon 1978–2008, szerk.: Füstös László – Szalma Ivett, in: A változó értékrendszer 2009/1 (szerk.) Füstös László, Szalma Ivett, MTA Szociológiai Kutatóintézete Társadalomtudományi Elemzések Műhelye.
- Füstös László, Szokolczai Árpád: Értékek változása Magyarországon 1978–93, Kontinuitás és diszkontinuitás a kelet-közép európai átmenetben, Szociológiai Szemle, 1994/1. 57–90.
- Füstös – Szokolczai (1999): A kontinuitás és a diszkontinuitás az értékpreferenciákban (1977–1998), Szociológiai Szemle 1999. 3. sz.

- Hannigan, John, A.: Environmental Sociology. A Social Constructionist Perspective, London, Routledge, 1995.
- Kamarás István: Érték, értékelés és értékrend (szociológiai és szociálpszichológiai nézőpontból). www.metaelmelet.hu/pdfek/tanulmanyok/ertek_ertekeles.pdf.
- Keller Tamás: Értékrend és társadalmi pozíció, in: Füstös L. – Guba L. – Szalma I. (szerk.): Társadalmi regiszter 2008/1., 154.
- Keller Tamás: Magyarország helye a világ értéktérképén. TÁRKI, Budapest 2009.
- Kollmuss, A. & Agyeman, J. (2002) Mind the Gap: Why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behaviour? Environmental Educational Research, 8(3), 239–260.
- Láng István – Csete László – Jolánkai Márton (szerk.): A globális klímaváltozás: hazai hatások és válaszok. A VAHAVA jelentés.
- Medvés Dóra: A környezettudatosság pszichológiai meghatározói. A társas értékorientáció, a környezeti attitűdök, az észlelt jelentőség és a szokások szerepe. PhD disszertáció, Debreceni Egyetem, BTK, 2012.
- Nemcsicsné Zsóka Ágnes: Adalékok a környezeti tudatosság szervezeti értelmezéséhez, in: Környezeti nézőpontok, Konferenciakiadvány a Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék fennállásának 15 éves évfordulója alkalmából, CD <http://korny10-bke.hu/15eves/tanulmanyok/zsoka.pdf>, letöltve: 2013.02.12.
- Papp Gábor: Konvergencia és divergencia az európai értékrendszerekben, in: Füstös – Guba – Szalma (szerk.): Társadalmi regiszter 2008/1.
- Ridskog, Rolf: The Re-Naturalization of Society? Environmental Challenges for Sociology. Current Sociology, 49. 2001. 1., 130.
- Schwartz, Shalom H.: Univerzálisak az értékek tartalmában és struktúrájában, in: Váriné Szilágyi Ibolya (szerk.): Értékek az életben és a retorikában, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992., 105–154.
- Stern, P. C. (2008): Environmentally significant behaviour in the home, in: Lewis, A. (ed): The Cambridge Handbook of Psychology and Economic Behaviour, Cambridge University Press.

Mellékletek

Schwartz által használt 21 értékváltozó (a kérdések arra vonatkoznak, hogy a megkérdezett mennyire tartja fontosnak a következő tulajdonságokat egy 1-6-ig terjedő skálán)
r1, új dolgok kitalálása, kreativitás
r2, gazdagság, pénz
r3, egyenlő lehetőségek, egyenlő bánásmód
r4, megmutassa képességeit, hogy nagyra becsüljék
r5, biztonságos körülmények közötti élet
r6, új, változatos dolgok kipróbálása
r7, a szabályok követése
r8, meghallgasson más embereket, akikkel nem ért egyet
r9, alázatos, szerény, visszafogott
r10, jól érezze magát
r11, saját döntések, hogy szabad legyen
r12, segítségnyújtás más embereknek
r13, sikeresség, elismertség
r14, a kormányzat biztonságot szolgáltasson
r15, kalandok, érdekes élet
r16, mindig megfelelő viselkedés
r17, hogy mások tiszteljék
r18, becsületesség a barátokkal szemben
r19, a környezet védelme
r20, a hagyományok tisztelete
r21, örömet lelje abban, amit tesz

A 10 alapérték kiszámítása Schwartz szerint, illetve a magasabb rendű értékek

A 10 alapérték Schwartz szerint	Kiszámítása	magasabb rendű értékek
Konformitás	$(r7+r16)/2$	Konzerválás (zárt gondolkodás)
Tradíció	$r9+r20)/2$	
Biztonság	$r5+r14)/2$	
Önállóság, belülről irányítottság	$(r1+r11)/2$	Nyitottság a változásra (nyitott gondolkodás)
Stimuláció (ösztönzés)	$(r6+r15)/2$	
Hedonizmus	$(r10+r21)/2$	
Teljesítmény	$(r4+r13)/2$	Önmegvalósítás (egoizmus)
Hatalom	$(r2+r17)/2$	
Jóindulat	$(r12+r18)/2$	Én-átalakulás (altruizmus)
Univerzalitás	$(r3+r8+r19)/3$	